

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

Анотація

В статті подано поняття «культури», «полікультурності», «полікультурної освіти» у працях українських та закордонних вчених. Розглянуто походження терміну «культура». Вказано, що в різні періоди історії тлумачення культури відрізнялося, відповідно до умов існування даного періоду. Зазначено, що термін «культура» використовується в біологічному, археологічному, історичному, географічному, етнографічному, соціологічному та інших сенсах. Висвітлено тлумачення понять «полікультурний», «полікультурність» у контексті освіти. Представлено полікультурність, як метод керування різноманітністю в суспільстві, особливо в питаннях, що стосуються працевлаштування, соціальної справедливості і освітніх можливостей. Запропоновано визначення, що полікультурна освіта - закон, програма і практика, застосовані в школах, з метою визнання культурного розмаїття.

***Ключові слова:** культура, полікультурний, полікультурність, полікультурна освіта, ідентичність, домінуюча культура, пригноблена культура, владні відносини.*

Аннотация

В статье представлены понятия «культуры», «поликультурности», «поликультурного образования» в трудах украинских и зарубежных ученых. Рассмотрены происхождение термина, культура, указано, что в разные периоды истории толкование понятия культуры было отличным, согласно условиям существования данного периода. Отмечено, что термин «культура» используется в биологическом, археологическом, историческом, географическом, этнографическом, социологическом и других смыслах. Освещено толкование понятия «поликультурность» в контексте образования.

Представлено «поликультурность», как метод управления разнообразием в обществе, особенно в вопросах, касающихся трудоустройства, социальной справедливости и образовательных возможностей. Предложено определение, поликультурного образования - закон, программа и практика, применяемые в школах, с целью признания культурного разнообразия.

***Ключевые слова:** культура, поликультурность, поликультурное образование, идентичность, доминантная культура, угнетенная культура, властные отношения, остракизм.*

Annotation

The article describes the concept of «culture», «multiculturalism», «multicultural education» in the works of Ukrainian and foreign scientists. Consider the origin of the term «culture». It indicated that in different periods of history there are different interpretations of culture, according to the living conditions of the period. It is noted that the term «culture» is used in biological, archaeological, historical, geographical, ethnographical, sociological and other senses. The article deals with the interpretation of the concepts of «multicultural», «multiculturalism» in the context of education. It presented multiculturalism as a method of managing diversity in society, particularly in matters relating to employment, social justice and educational opportunities. Multiculturalism requires the participation of all parties in tolerance for differences of each other rather than through the involvement of the differences. This should show mutual respect for diversity and mutual agreement with goals that are not associated with the various groups within multicultural establishments. Participation of different groups and individuals through culture, religion and values shared by them should be gradual and should be based on knowledge of each other and mutual tolerance and respect for diversity, along with the recognition of some common ground to which all belong. It is proposed a definition that multicultural education is law, program and practice applied in schools, in recognition of cultural diversity. It relies on the assumption that teaching and learning are immutable cultural processes. Since the schools are part of students and teachers with a wide variety of cultural backgrounds, the best way for the

educational process, which is the most effective for the largest number of students is to be multicultural.

Key words: *culture, multiculturalism, multicultural education, identity, dominant culture, law culture, power relations, ostracism.*

На сьогодні в умовах нових історичних реалій, коли переоцінюється минуле нашого народу, роль окремих етнічних груп, які проживають на українській території, значно зростає. На зміну асиміляційній політиці прийшло усвідомлення важливості етнічного розмаїття як необхідної умови культурного багатства і стабільності держави. Ідеї толерантності, терпимості, інтеграції культур, вироблення спільних людських гуманістичних цінностей стали орієнтирами держав XXI століття [1]. У сучасних умовах вони стають одними з наріжних при визначенні сутності державної організації суспільства.

Концепції понять «культура», «полікультурність», «полікультурна освіта» були висвітлені неодноразово в працях таких зарубіжних вчених таких, як: С. Ніето, Дж. Бенкс, М. Арнолдс, Е. Тейлор, Дж. Гай та ін.

На сторінках українських педагогічних видань останніми роками з'явилися праці Е. Антипової, В. Бойченко, В. Болгарінової, Л. Горбунової, О. Котенко, І. Лощенової, Н. Сейко, О. Сухомлинської та інших, в яких розглядаються процеси становлення ідей полікультурності.

Метою даної статті є окреслення основних понять у контексті полікультурності в освіті.

Етимологічно, термін «культура» (culture) утворився від «культивувати» (cultivate) та «агрокультура» (agriculture). Його почали вживати в сімнадцятому столітті відповідно до потенціалу людського розвитку бути «культурним». На початку XIX ст., слово «культура» почали використовувати у двох випадках, а саме: 1) описуючи сукупність якостей, через які деякі люди визначаються більш культурними ніж інші; 2) зазначаючи показник багатьох антропологічних груп з їхніми внутрішніми цінностями [2]. Крім того, польський антрополог Войцех Буршта вказує, що зазначений вище термін належить до групи найбільш важливих понять в сучасному гуманізмі. В культурній антропології термін

«культура» є сенсом, не тільки тому що він визначає спосіб, яким організований світ людських намірів [3]. Польська дослідниця Ева Бандура зазначає, що термін «культура» був уперше представлений антропологом Метью Арнольдсом, який виділив високу культуру та низьку культуру та вірив, що культура відіграє освітню роль [4]. Метью Арнольдс у своїй книзі «Культура та анархія» («Culture and Anarchy») (1869) розкриває поняття культури як прагнення до загальної досконалості через отримання відповіді на всі питання, що турбують людство, найкращі з яких піднімалися і розглядалися у всесвіті [5, с. 5].

Англійський антрополог Едвард Тейлор вважав культуру сукупністю, котра включає знання, віру, мистецтво, закон, моральні принципи, звичаї і інші можливості і навички, якими людина оволодіває, як член суспільства [6, с. 83].

Враховуючи історичну перспективу, польський дослідник Януш Гайда наголошує на походженні терміну ще в Стародавньому Римі. В латинській мові термін «культура» був синонімом до культивування землі. Цицерон був першим, хто вжив цей термін метафорично схиляючись до культивуваці розуму, що означало людську внутрішню і духовну діяльність. В праці Цицерона *Tusculanae Quaestiones* (1523) він обґрунтовує власне переконання про те, що людина культурна – це людина, яка прагне внутрішнього збагачення власного життя [7].

Крім того, дослідник соціології та культури Брайан Лонгхурст вважає, що перше використання терміну «культура» в кінці Середніх віків відноситься до культивуваці зернових. Трохи пізніше такий самий сенс філософи вкладали описуючи культивувацію людського розуму. Культуру згодом використовували для опису розвитку індивідуальних можливостей і охоплення ідеї культивуваці через загальні, соціальні та історичні процеси [8].

Відповідно до польського дослідника Януша Гайди термін «культура» не був популярним до 18ст., відколи в таких країнах як Італія, Франція та Англія почали його асоціювати з людською розумовою і духовною сферою життя. В Німеччині цей термін використовували для характеристики процесу людської

еволюції від найнижчого рівня [7]. Наприклад, основоположник наукового осмислення історії та культури Іоганн Гортфрід Гердер розглядав культуру, як засіб для адаптації людини до життя. Він повинен був компенсувати недостатність фізичних можливостей в щоденній боротьбі для виживання. Основні філософсько-історичні погляди Іоганна Гердера викладені в роботі «Ідеї до філософії історії людства» (1784—1791). Тут у нього слово «культура» уже перестає служити метафорою, але наповнюється теоретичним і філософським змістом. Іоганн Гердер проголошує національну самобутність мистецтва, стверджує історична своєрідність і рівноцінність різних епох культури. Він першим запропонував, поряд з «культурою» в однині, вживати «культури» у множині, підкреслюючи тим самим незвідність, унікальність різних національних культур [9].

Термін «культура» використовується в біологічному, археологічному, історичному, географічному, етнографічному, соціологічному та інших сенсах. Культура відображає всі аспекти соціального життя людини, включаючи звичаї, ритуали, погляди, цінності, норми, знання, вірування, традиції, які передаються з покоління в покоління. Культура, за визначенням представників соціальної антропології Альфред Кребер і Клайд Клакхон, може бути визначена як всі види діяльності, а не фізіологічні результати. Культура з точки зору біологічних і фізіологічних наук складається з умовно-рефлекторних і набутих у період навчання видів діяльності, а також їх похідних продуктів. В свою чергу, ідея навчання знову повертає нас до того, що соціально передається, тобто передається за традицією, лише те, що було набуто людиною, як членом суспільства [10].

Відповідно до Українського педагогічного словника, автором якого є С. Гончаренко, поняття «культура» (від лат. *Cultura* – виховання, освіта, розвиток) розглядається, як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий розвиток суспільства й людини втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні «культура» – це сфера духовного життя суспільства, що

охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності.[11]

Культура є одним з вирішальних факторів у виборі стратегій полікультурної освіти. Фахівці з полікультурної освіти базовим предметом вважають культуру, яку визначають як стиль життя, набір народних традицій, побутових звичок, родових орієнтацій, мовних і мовленнєвих особливостей людей. Термін «культура» був також прийнятий прихильниками полікультурності для того, щоб протистояти міфу «культурної депривації», широко поширеної на початку 60-х років [1].

Відомий американський фахівець в галузі полікультурної освіти Соня Ніето (S. Nieto) вважає, що культура може визначатися як сукупність постійно мінливих ціннісних орієнтацій, традицій, соціальних і політичних відносин і, нарешті, світогляду, створеного і розділеного групою людей, які пов'язані між собою цілим комплексом факторів, які включають загальну історію, географічне положення, мову, соціальний клас і / або релігію [12, с. 31–8402].

Далі пропонуємо розглянути термін «полікультурність», котрий з'явився на початку 1960 років, і визначається як «положення або стан полікультурного буття; політика підтримки різноманітності етнічних культур в громаді», «стан або положення полікультурного буття; збереження різних культур або культурних відмінних рис єдиного суспільства, як держави або нації», «думка, що різні культури в суспільстві заслуговують рівної поваги і наукового інтересу»[13].

Детальніше тлумачення можна знайти в авторитетному британському довіднику із теорії культурної комунікації: «Полікультурність – визначення (вивчення) суспільства як такого, що вміщує численні відмінні, але взаємно пов'язані, культурні традиції й практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визнання суспільства полікультурним випливають два основні наслідки:1)переосмислення уявлень

про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтегрування передбачає перетворення на «не відрізнену» частку домінуючої культури; 2) переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини між сильними (домінуючими) та слабкими (пригнобленими) культурами, а не просто стимулювати «інтерес до екзотичного» [2, с. 189].

Полікультурність дозволяє різним культурним групам підтримувати їх унікальні культурні ідентичні риси під час участі в домінантній культурі. Полікультурність є можливою в нації, яка визнає її культурну різноманітність і усвідомлює переваги крос-культурної взаємодії і кооперативного організаційного процесу. Від людей не вимагають відкинути їх унікальність, ті відмінні культурні тотожності, щоб бути успішним в домінантній культурі. Різноманітність на робочих місцях, в школах, університетах або товариствах цінується і обов'язково заохочується. Це дозволяє індивідуам вибирати членство в культурних і соціальних групах, які найкраще підходять їх ідентичності без страху остракізму, тобто вигнання з суспільства або ізоляції через їх походження, коріння.

Американський дослідник Джеф Льюїс характеризує полікультурність, як визволення особистості та груп від крайнощів гомогенізованих і колективних ідентичностей, вироблення більш відкритого і довірливого прийняття культурної різноманітності в межах і поза межами нації [14, с. 298-299].

Суспільство, яке підтримує полікультурність проголошує підтримку різноманітним етнічним і релігійним групам. Деякі громадяни вірять, що суспільною метою має бути інтегрування різноманітних груп і проголошення більшої рівності через групи. Інші вірять, що кожна людина повинна бути здатною підтримати свою етнічну ідентичність, беручи участь у загальній культурі. Ці переконання не є взаємовиключними; наприклад, суспільство може інтегруватися, але від членів не вимагають відмовитися від їхніх етнічних

ідентичностей. В той самий час, більш імовірно, що інтегроване суспільство може призвести до більшої асиміляції через етнічні групи [14].

Відомий американський дослідник полікультурного освіти Джеймс Бенкс визначає полікультурність, яка ґрунтується на рівності і гармонійній толерантності різноманітних мов, релігій, культур, і етнічних груп в плюралістичному суспільстві. Вона базується на ідеї, коли індивід може ототожнювати себе з двома або кількома культурними ідентичностями. Він може, наприклад, бути і українцем і канадцем [15].

Британський вчений Мелорі Най, при визначенні «полікультурності», вважає, що істотним є розуміння складності різних тлумачень, які часто використовують. Важливо через те, що полікультурність описує різні проблеми, які дотикаються до різних сторін суспільства. Полікультурність не описує конкретну ідеологію, радше процес, який відбувається в різних налаштуваннях і часі [16, с.110].

Полікультурність – це метод керування різноманітністю в суспільстві, особливо в питаннях, що стосуються працевлаштування, соціальної справедливості і освітніх можливостей. На думку Мелорі Най, щоб створити ефективний діалог, в полікультурних суспільствах мають відбуватися систематичні кроки, котрі включають розпізнання різноманітності, керівництво знаннями різноманітності, проголошення толерантності та залучення через відмінності. Полікультурний діалог є критичним в успішному керівництві полікультурністю в будь-якому суспільстві, але це не відправна точка і не кінець сам по собі. Наступний крок залучає отримані знання відмінностей, котрі вимагають спостереження. Звідси процес є «двосторонньою вулицею», всі частини якої повинні брати участь в спостереженні і отриманні знань про один одного. Це може призвести до негативних результатів, а також може з'ясуватися, що учасники процесу не в захопленні від деяких елементів конкретної культури [16, с. 113]. Тим не менш істотною є потреба в полікультурному залученні, яка має і позитивні і негативні впливи. Розпізнанням культурних відмінностей і толерантності вимагається і на

державному, і на індивідуальному рівнях. Прийняття ідей, цінностей і законів, котрі можуть не погоджуватися з основною культурою призводить до виникнення проблеми прийняття релігійних або соціальних законів, що виходять за межі основних релігій або культур. Це має працювати в обох напрямках. Меншини також повинні поважати і ставитися толерантно до законів культури більшості. Тим не менш толерантність має власні обмеження і не є кінцевим продуктом культурного залучення.

Полікультурність вимагає участі від усіх сторін у вихованні толерантного ставлення до відмінностей один одного, аніж залучення крізь відмінності. Це має показати взаємоповагу до різноманітності та погодження з взаємними цілями, що не пов'язані з різними групами в межах полікультурних установ.

Як зазначає Мелорі Най, успішне полікультурне суспільство буде інтегрувати всі зазначені вище поняття, і здійснювати активне забезпечення процесу інтеграції. Це означає, що участь різних груп та окремих осіб через культуру, релігію й цінності, які поділяють їх повинна бути поступовою, і повинна базуватися на знанні один одного, а також терпимості і взаємної поваги до різноманітності, поряд з визнанням деяких точок дотику, до яких всі належать.

У контексті освіти, відповідно до американського вченого Джеймса Бенкса полікультурність намагається «озброїти» знаннями етнічні і культурні групи, виховати повагу до унікальної культури іншої етнічної групи. Вона також спрямована на зниження дискримінації, з якою деякі групи меншин стикаються в школах і в суспільстві в цілому. Джеймс Бенкс вважає, що, в ідеалі, закон про полікультурну освіту спрямований на забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства, незалежно від походження, раси, релігії та сексуальної орієнтації. Він також спрямований на усунення культурних стереотипів і дискримінації щодо груп меншин [15, с.44-47].

Ми не можемо розглядати сучасну освіту як явище монокультурне, так як майже кожна країна є полікультурною державою, а отже освіта в таких державах має також бути полікультурною. Уряди таких країн мають взяти до

уваги важливість полікультурної освіти в епоху глобалізації і врахувати всі вимоги часу і суспільства.

Ратна Гош, відома канадська дослідниця, зокрема полікультурної освіти, зазначає, що закон про полікультурну освіту повинен зосередитися на підготовці учнів до участі в справедливому і чесному суспільстві. Крім того, освітня система повинна краще залучати учнів до галузі прав людини, і забезпечувати рівні можливості для всіх культурних груп у всіх аспектах життя [17].

Полікультурна освіта змінила низку різних форм і цілей в останні сорок років. Полікультурна освіта – це закон, програма і практика, застосовані в школах, з метою визнання культурного розмаїття. Вона опирається на припущення, що викладання і навчання є незмінними культурними процесами. Відтоді, як до складу шкіл входять студенти та викладачі з широким різноманітним культурним походженням, найкращий спосіб для освітнього процесу, який є найефективнішим для найбільшого числа студентів – це бути полікультурним [21].

Більшість американських, в тому числі Джеймс Бенкс [15], Крістін Сліттер і Карл Грант [18], вважають, що необхідні зміни у системах полікультурної освіти. Деякі рекомендували зміни в інституціях, в навчальній програмі, навчальних матеріалах, стилях викладання і навчання, відносинах, сприйнятті і поведінці вчителів та адміністрації, а також цілей, норм і культури в школі. Тим не менш, Джеймс Бенкс стверджує, що в багатьох школах і університетах практики мають обмежене уявлення про поняття полікультурної освіти, і вони його переглядають, в першу чергу, як реформу навчальної програми. Для полікультурної освіти основне, щоб бути краще зрозумілим і реалізованим послідовно, її межі повинні бути більш чітко окреслені, визначені, і досліджені. «Полікультурна освіта – це набагато більше, ніж інтеграція змісту», – зазначає Джеймс Бенкс. Дослідник формулює межі полікультурної освіти як зміст інтеграції, процес будівництва знань, педагогіка рівності та

розширення прав і можливостей шкільної культури та соціальної структури [15].

Визначення ступеня студентської асиміляції в домінуючу культуру може допомогти у визначенні прийнятних навчальних стратегій і забезпеченні автентичного навчального матеріалу, відповідно до життєвого досвіду студентів. Єдиний спосіб дізнатися про важливість культурного членства в житті студентів – це прислухатися до них. Знайомство із суспільством, до якого належить студент, також допоможе освітянам пізнати їх краще.

Національна асоціація полікультурної освіти визначає полікультурну освіту як філософську концепцію, побудовану на ідеалах свободи, справедливості, рівності, і людської гідності. Про це також йдеться в різних документах, таких як Декларація незалежності США, конституціях Південній Африки і Сполучених Штатах, і в Загальній Декларація прав людини, прийнятою Організацією Об'єднаних Націй [15]. За визначенням відомої американської дослідниці Соні Ніето полікультурна освіта є антирасистською, важливою для всіх студентів, освітою про соціальну справедливість і критичну педагогіку [12]. Американська дослідниця полікультурної освіти Дженева Гай тлумачить полікультурну освіту як вивчення та підготовку до культурного розмаїття, або навчання, щоб бути полікультурним [19]. Пол Горський, американський вчений, стверджує, що полікультурна освіта – це прогресивний підхід для трансформації освіти, що цілісно критикує і відповідає на дискримінаційні закони і практики в галузі освіти [20].

Проаналізувавши погляди зазначених вище учених, можна зробити висновок, що термін «культура» – це сукупність постійно мінливих ціннісних орієнтацій, традицій, соціальних і політичних відносин і, нарешті, світогляду, створеного і розділеного групою людей, які пов'язані між собою цілим комплексом факторів, які включають загальну історію, географічне положення, мову, соціальний клас і / або релігію, а, відповідно, полікультурна освіта – це зміст інтеграції, процес будівництва знань, педагогіка рівності та розширення прав і можливостей шкільної культури та соціальної структури.

Запровадження засад полікультурності в освітній галузі, яке почалося в країнах Заходу ще в середині минулого століття, потребує детальнішого вивчення для застосування його найкращих практик в українській освіті, що й буде перспективою наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Квасниця І.Ю. Парадигма «полікультурності» в системі національного виховання України // www.spadshina.com/ua.
2. Williams R. Culture and society / R. Williams. – L.: Penguin Books, 1958.
3. Burszta W. Antropologia kultury: tematy, teorie, interpretacje / Burszta W. – P.:Zysk i S-ka, 1998. p. 25-57.
4. Bandura E. Nauczyciel jako mediator kulturowy / E. Bandura. – K.: Tertium, 2007.
5. Arnold M. Culture and Anarchy / M. Arnold, ed. Samuel Lipman. - New Haven: Yale University Press, 1994 [1869]
6. Tylor E. Primitive Culture / E. Tylor. – L.: Murray, 1871, p.83.
7. Gaida J. Antropologia kulturowa: wprowadzenie do wiedzy o kulturze / J. Gaida. - K:Oficyna Wydawnicza Impul,. 2008.
8. Longhurst Br. Introducing cultural studiem / Br. Longhurst. - L: Pearson Education, 2008.
9. Гердер И. Идеи к философии истории человечества / И. Гердер. – М.: Наука, 1977 г. - 703 с.
- 10.Kroeber A. and Kluckhohn C. Culture. A critical review of concepts and definitions / A. Kroeber and C. Kluckhohn. - Cambridge Mass: Papers of Peabody Museum, 1975.
- 11.Гончаренко С. *Український педагогічний словник* / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — С. 148.
- 12.Nieto S. Language culture and teaching / S. Nieto. - New York: Routledge, 2010.
- 13.American Psychological Association (APA): multiculturalism. (n.d.). Dictionary.com Unabridged. Retrieved November 29, 2015 from

<http://dictionary.reference.com/browse/multiculturalism>

14. Lewis J. From Culturalism to Transculturalism // Iowa Journal of Cultural Studies. Online: <http://ir.uiowa.edu/ijcs/vol1/iss1/4/>, 2002, p.14-32
15. Banks J. An introduction to multicultural education / J. Banks. - B.: Allyn & Bacon, 1994.
16. Nye M. The Challenges of Multiculturalism // Culture and Religion. — Routledge, 2007. — B. 8. — № 2. — C. 109-123. — ISSN 14755629.
17. Ghosh R. Redefining Multicultural Education / R. Ghosh. - , T.: Nelson Thomson Learning, 2004.
18. Sleeter C. & Grant C. Making Choices for Multicultural Education: Five Approaches to Race, Class and Gender / C. Sleeter & C. Grant, 6th ed. Wiley, 2009.
19. Gay G. Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, & Practice / G. Gay. - New York: Teachers College Press, 2000.
20. Gorski P. Multicultural education and the internet: Intersections and integrations / P. Gorski. - Boston, MA: McGraw-Hill, 2000.

References

1. Kvasnytsia I. *The paradigm of "multiculturalism" in national education system of Ukraine*. www.spadshina.com/ua
2. Williams, Raymond. 1958. *Culture and society*. London: Penguin Books.
3. Burszta, Wojciech. 1998. *Antropologia kultury: tematy, teorie, interpretacje*. Poznan: Zys i S-ka, p. 25-57.
4. Bandura, Ewa. 2007. *Nauczyciel jako mediator kulturowy*. Krakow: Tertium.
5. Arnold, Matthew. 1994 [1869]. *Culture and Anarchy*, ed. Samuel Lipman, New Haven, Yale University Press.
6. Tylor, Edward. 1871. *Primitive Culture*. London: Murray, p.83.
7. Gaida, Janusz. 2008. *Antropologia kulturowa: wprowadzenie do wiedzy o kulturze*. Krakow: Oficyna Wydawnicza Impuls.

8. Longhurst, Brian. 2008. *Introducing cultural studies*. London: Pearson Education.
9. Herder, Johann Gottfried. 1784—1791. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Riga.
10. Kroeber, Alfred and Kluckhohn, Clyde. 1975. *Culture. A critical review of concepts and definitions*. Cambridge Mass: Papers of Peabody Museum.
11. Honcharenko S. 1997. *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid.
12. Nieto, Sonia. 2010. *Language culture and teaching*. New York: Routledge.
13. American Psychological Association (APA): multiculturalism. (n.d.). *Dictionary.com Unabridged*. Retrieved November 29, 2015 from Dictionary.com website <http://dictionary.reference.com/browse/multiculturalism>
14. Lewis, Jeff. 2002. *From Culturalism to Transculturalism*. Iowa Journal of Cultural Studies. Online: <http://ir.uiowa.edu/ijcs/vol1/iss1/4/> p.14-32
15. Banks, James. 1994a. *An introduction to multicultural education*. Boston: Allyn & Bacon.
16. Nye, Malory. *The Challenges of Multiculturalism // Culture and Religion*. — Routledge, 2007. — B. 8. — № 2. — C. 109-123. — ISSN 14755629.
17. Ghosh, Rathna. 2004. *Redefining Multicultural Education*. Toronto: Nelson Thomson Learning.
18. Sleeter, Cristine & Grant Clyde. 2009. *Making Choices for Multicultural Education: Five Approaches to Race, Class and Gender*, 6th ed. Wiley
19. Gay, Geneva. 2000. *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, & Practice*. New York: Teachers College Press.
20. Gorski, Paul. 2000. *Multicultural education and the internet: Intersections and integrations*. Boston, MA: McGraw-Hill.